

KABÁN ANNAMÁRIA

Szabó T. Attila munkássága

Ha az erdélyi magyar nyelvtudományról esik szó, mindenkiben Szabó T. Attila professzor, még életében szimbólummá vált neve ötlík fel legelőször. Írásainak nagy részét el-, illetőleg újraolvasva, ámulatba ejt tudatos felkészülése a nagy célokra. Mindig tudta – írásai tanúskodnak róla –, hogy mit miért tesz, egyetlen cél lebegett előtte, amelyben a részvizsgálatok majd szervesen épülhetnek.

Közleményeinek gazdag anyagát áttanulmányozva a következő tudományágakhoz tartozó műveire bukkantunk: a nyelvtudományon belül nyelvjárástan vagy népnyelvkutatás, ahogyan ő maga nevezte, leíró és történeti névtan, nyelvtörténet, nyelvművelés, tárgyi és szellemi néprajz, emellett művelődéstörténet, tudománytörténet, tudománypolitika, településtörténet és népiségtörténet. De a szaktudományos közlemények mellett bőven találunk az életműben tudománynépszerűsítő írásokat is, hiszen ő maga vallotta nemegyszer, hogy a tudományosság eredményei nem maradhatnak egy kis csoport, egy tudós alakulat kizárólagos kincsei. Sohasem tévesztette azonban szem elől, hogy az egészséges tudományos élet mindig a szakosodott munkára épül.

A pusztá felsorolásból is látható, hogy esetében, mind olyan tudományágak műveléséről van szó, amelyek egy közösség nyelvi és kulturális önazonosságának megismerésére, ápolására szolgálnak. Erről ő maga így ír: „... az egyetem tanárainak minden erejűnkkel azon kell lenniök, hogy tudományos munkásságuk fő részét Erdély tudományos kutatása, az erdélyi kérdéseken való töprengésből születő eredmények tegyék.”¹

Az erdélyi nyelvtudományi munkálatok kérdéskörének és célkitűzéseinek kijelölésekor úgy körvonalazta a terveket, hogy azok az erdélyi magyarság nyelvi kutatására vonatkozzanak. Ennek során mind a korabeli nyelvállapot szinkrón leírására, mind pedig a nyelvi előzményekre és nyelvi változásokra irányuló történeti jellegű vizsgálatra egyaránt súlyt kell fektetni. Sőt, e kutatásoknak lehetőleg párhuzamosan kell folyniuk. Ezért vállalkozott ő maga is a korabeli romániai magyar nyelvjárások szinkrón vizsgálata mellett történetük tanulmányozására is.

Érdeklődése legkorábban a helynévkutatás felé irányult. Még a húszas évek legvégén, a harmincas évek elején Kelemen Lajos személyes hatása nyomán ismerte föl a helynévkutatás tudományos jelentőségét. De nemcsak a történeti helynévanyag összegyűjtését tűzte ki célul, hanem már ekkor tervbe vette a korabeli helynévanyag mielőbbi összegyűjtését és közzétételét is, hiszen tudta, hogy a helynévanyag a gazdasági és társadalmi változások nyomán feltartóztathatatlan pusztulásnak, átalakulásnak van kitéve.

Eleinte csak legközvetlenebb gyermekkori környezete, Dés és vidéke történeti és korabeli helyneveinek összegyűjtését tervezte. Erről tanúskodik két terjedelmes tanulmánya: az 1932-ben írt *Közép-Szamos vidéki határnevek*,² valamint az 1937-ben közzétett *Dés helynevei*.³ Érdeklődési köre azonban hamarosan Erdély nagy részére – így a Székelyföldre, a közép-erdélyi megyékre és a Szilágyságra – terjedt ki, s főként egy-egy vidék, sőt egy-egy különálló település helynévanyagának összegyűjtésére és feldolgozására összpontosított. Fontosnak tartotta az anyag monografikus feldolgozását települési egységenként és vidékenként, valamint az egyes földrajzi egységek teljes helynévanyagának jelenségcsoportok szerint való kutatását. Erről tanúskodnak következő tanulmányai: *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV-XX. században*,⁴ *Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII-XX. században*,⁵ *A rév és alakváltozatai erdélyi hely- neveinkben*,⁶ valamint *A moldvai Gajcsána helynevei*,⁷

*Kalotaszeg helynevei,*⁸ *Máramarosi helynevek,*⁹ *A Kolozs megyei Borsavölgy helynevei.*¹⁰ Mindezzel párhuzamosan 1933-tól rendszeresen jelentkezik a Magyar Nyelvben névmagyarázataival. Lebilincselő például a helynevek rejtőző, ma már kihalt vagy jelentésváltozáson átment (például *áj, aszó, elve, ügy, jó, mál, séd* stb.) vagy alakját változtatott (például *eperje, ortovány, ördöng, sólyom* stb.) szavak felfedése, kitapintása.

Világosan látja, hogy a helynévkutatás számára az összegyűjtött anyag akkor használható, ha a helynévkincs egésze a szükséges szófejtési és névélettani megjegyzések kíséretében szótárszerű feldolgozásban áll a kutatók rendelkezésére. Ezért már a negyvenes években felveti egy Erdélyi Helynévtörténeti Adattár megszerkesztésének a gondolatát. De azt is tudja, hogy ezen feladatok elvégzése „csak közösségi munka keretében, az erre illetékes szervek megértő támogatásával is csak olyan távlati terv keretében történhetik, amelynek időtartama messze túl utal egy emberi élet szűkre szabott időbeli keretein.”¹¹ Bár ez a vágya nem valósult meg, mindent megtett a történeti helynévanyag összegyűjtésére, így 80 dobozban tárolva mintegy 700 000 helynév vár még ma is kiadásra.

Névtani kutatásaival összefüggenek településtörténeti írásai is. Ezek közül csak néhányat említek meg a negyvenes évekből: *Bábony története és települése,*¹² *A bukovinai székely falvak múltjából,*¹³ *Dés települése és lakossága,*¹⁴ *Kolozsvár települése a XIX. század végéig.*¹⁵

A nyelvjárási vizsgálatokat kijelölő tanulmányaiban korán rádöbben arra, hogy az előtte járó kutatók – a Szamosháti és a keleti székely területet kivéve – nagyon keveset tettek Erdély népnyelvének megismerésére. Ezért már a harmincas évek elején mély felelősségérzettel jelenti ki, hogy elérkezettnek látja az időt a „tervszerűtlen portyázások” után a komoly, rendszeres népnyelvkutatás megkezdésére. Világosan látja azt is, hogy a kutatóknak nem lehet pusztán lelkesedéssel, nagyot akarással útnak indulniuk, hanem „előkészületben gondos, a módszeres kutatásra megérlelt, a célkitűzésben biztos és a munkában kitartó népnyelvkutatók tervszerűen irányított, egységes szempontokhoz igazodó munkája derítheti csak fel azt a sötétséget, amely a keleti részek népnyelvét még eltakarja a szemünk elől”.¹⁶

Nyelvjárási tanulmányokkal, cikkekkel 1936-tól jelentkezik. Kezdetben egy-egy település népnyelvét vizsgáló írása lát napvilágot. 1936-ban *A marosszéki Kutyfalva nyelvéből,*¹⁷ 1939-ben *A bábonyi népnyelv igealakjai,*¹⁸ 1940-ben *A moldvai Gajcsána nyelvéből,*¹⁹ valamint *A bukovinai Andrásfalva nyelvéből,*²⁰ 1943-ban *Adatok a gajcsánai csángó népnyelv igealakjaihoz,*²¹ című tanulmánya lát napvilágot.

A negyvenes évek elejétől a nyelvjárások vizsgálatában a nyelvföldrajzi kutatásokon alapuló nyelvatlaszok megszerkesztését, a nyelvjárási jelenségek monografikus feldolgozását, valamint a tájszóanyag-közléseket szorgalmazza. Először Kolozsvár és vidéke tájnyelvi atlaszának anyagát gyűjti össze Gálffy Mózessel és Márton Gyulával 1943–44-ben. Ennek munkálatairól *Huszonöt lap, „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből*²² című írásukban számolnak be. Az első gyűjtőtapasztalatok felhasználásával 1949-ben Szabó T. Attila vezetésével megindulhatott a moldvai csángó nyelvjárás nyelvföldrajzi anyagának nagyszabású gyűjtése. A gyűjtést csak 1962-ben fejezték be. 1963-tól így kezdetét vehette az anyagnak három kötetben való megszerkesztése. A kötet máig nem jelent meg. 1954-től megkezdik a székely nyelvjárások nyelvföldrajzi anyagának összegyűjtésére vonatkozó terepmunkálatokat. 1957-ben pedig már megjelenik *A Román Népköztársaság magyar nyelvjárási nyelvtérképének előkészítése*²³ című tanulmánya, amelyben ennek az átfogó gyűjtőmunkának a tervét ismerteti.

Külön kell szólnom arról a célkitűzésről, amelyet a romániai magyar nyelvjárásokra vonatkozó nagyarányú gyűjtőmunka során követtek, s amely nem más, mint a román-magyar nyelvi kölcsönhatás felderítése. Erről *A magyar szókincs feudalizmus kori román eredetű kölcsönelemei vizsgálatának tervmunkája*²⁴ című írásában számol be.

Az erdélyi magyar nyelvtudományi munkálatok másik sajnálatos hiányosságának már pályája kezdetén a nyelvtörténeti kutatás szinte teljes elhanyagolását tartotta. Pedig a 16. századtól az erdélyi magyar nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti kutatás elé különlegesen gazdag forrásanyag tárul. Ennek tudatában világosan látja tehát, hogy nem lehet nemesebb, de ugyanakkor halaszthatatlanabb feladata az erdélyi magyar nyelvtudománynak, mint ennek a gazdag nyelvemlékanyagnak a feltárása és feldolgozása. Ilyen nyelvemlékfeltáró és feldolgozó tanulmányai 1938-tól rendszeresen jelennek meg. Itt csak a legfontosabbakat sorolom fel: 1938-ban lát napvilágot *A megcsapás két okleveles emléke*,²⁵ 1939-ben *A XVI. századi orvosság a mirigy ellen*,²⁶ valamint *Golyva elleni orvosság a XVI. századból*,²⁷ 1940-ben *A mohai tőről szóló cserelével 1547-ből*,²⁸ 1941-ben *Egy erdélyi határjárás adat a XVI. századból*,²⁹ 1963-ban *Erdélyi levelek a XVI. századból*,³⁰ 1970-ben *Széljegyzetek két kolozsvári XVI. századi nyelvemlékhez*.³¹

Az egyik legnagyobb eredménynek azonban a Farczady Elek kutatómunkája révén előkerült 15. század eleji Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák felfedezése tekinthető. E nyelvemlék elemzését és bemutatását Szabó T. Attila végezte el.³² Ezen munkája az egyetemes magyar nyelvtörténet szempontjából is nagyon fontos. Szabó T. Attila részletes elemzéséből tudjuk, hogy a szövegemlék szótörténeti szempontból jelentős, hiszen 57 szót tartalmaz, s ebből 13-at első előfordulásként kell számon tartanunk.

Hasonlóképpen jelentős a 16. századi Erdélyből ismeretes legterjedelmesebb orvosi kézirat, Lencsés György *Ars Medicája* másolatainak szerencsés felbukkanása. Ezeket 1974-ben mutatta be a Magyar Nyelv hasábjain.³³

E forrásfeltáró munka egyik végcéljaként egy összefoglaló, teljes szótári feldolgozást tűzött ki, amely a nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti kutatás számára könnyen kezelhetővé és minden irányú, de főként a szótörténeti vizsgálat szempontjából használhatóvá tenné a 15-19. századi kéziratos és nyomtatott forrásokban rejtőző szókincsanyagot. E célból készült levéltári gyűjtéseiből már 1933-tól kezdve több kisebb szómagyarázat, adatösszeállítás és szójegyzékszerű közlés jelent meg részint a Magyar Nyelv, részint az Erdélyi Múzeum lapjain.

A szótári gyűjtés területét és a gyűjtés körébe vonható adatok időbeli határait a források és munkalehetőségei józan számbavételével állapította meg. A térbeli korlátok már eleve arra utaltak, hogy a gyűjtés körébe csak az Erdélyben számára megközelíthető levéltári anyagot vonja be. Adatai alsó időbeli határának a 15. század közepét, felső időbeli határának pedig a múlt század végét vonta meg.

A gyűjtőmunka kezdeti szakaszában a Tár gyűjtője – saját vallomása szerint – nem tudta függetleníteni magát az Oklevélszótárban előtte álló mintától, ezt már a tervezett lexikográfiai munkának első címváltozata, az Erdélyi Magyar Oklevélszótár cím is bizonyítja. Hamarosan belátta azonban, hogy a rendelkezésére álló adalékok arányai miatt sem lehet az Oklevélszótár pusztá pótlékának tekinteni, hiszen az Oklevélszótár fél százezer adalékával szemben a Tár szerkesztőjének a szerkesztés megkezdésekor körülbelül egymillió szótári adat állott a rendelkezésére. E mennyiségi megfontolás mellett természetesen a munka történeti tájszótár jellege, adatainak tájakhoz, vidékekhez, sőt települési egységekhez való rögzítettsége is arra készítette, hogy a szótárnak a NySz-tól és az Oklevélszótártól független voltát az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár címmel fejezze ki.

A tár mindenképpen nyelvtörténeti munkásságának betetőzése.

Szaktudományi írásai mellett különböző napilapok, de főként az Erdélyi Múzeum hasábjain állandóan jelen van nyelvművelő cikkeivel. A nyelvművelés lényegének egyrészt az állandó nyelvtisztítást, „a nyelv szellemével ellentétben álló fattyús hajtások szüntelen metszegetését, az idegenszerűségek kigyomlálását, a nyelvi ízléstelenségek és modorosságok kitessekelését, másrészt az állandó újítást, a változásban levő nyelv szándékos, tudatos fejlesztését, új nyelvi szépségek alkotására való serkentést” tartja.

Néhány nyelvművelő cikke: „*Idegenszerű urazás* (1936),³⁴ *Megint azok az idegen szavak* (1937),³⁵ *Magyarítás* (1937)³⁶. Társszerzője a *Helyesírási tájékoztatónak* (1969),³⁷ valamint a *Magyar Helyesírási Szótárnak* (1978).³⁸

A nyelvtudomány mellett rendszeresen foglalkozik néprajzi kutatásokkal is. A néprajzi gyűjtés célja, vallotta Szabó T. Attila többször is, az, „hogymegmentsük leírva, lefényképezve, lerajzolva, lemezre felvéve vagy más úton-módon egy-egy kisebb közösség népi emlékeit”. Az erdélyi népi életnek nemcsak a tárgyi, de a szellemi élet körébe tartozó jelenségeit is igyekezett összegyűjteni és közkinccsé tenni. A tárgyi néprajz körébe tartozó tanulmányai közül megemlítem az 1939-ben közölt kétrészes tanulmányát: *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez*³⁹ és az 1940-ben Palotay Gertrúddal közölt *A néprajzi múzeum vászonhímzés anyaga*.⁴⁰ a szellemi néprajz köréből az 1935-ben közölt *Húsvéti népszokások*,⁴¹ az 1936-ban írt *A bethlehemes játékok*,⁴² az 1938-ban publikált *Karácsonyi népszokások*,⁴³ amelynek anyagát Kallós Zoltán gyűjtötte, s amely Szabó T. Attila gondozásában jelent meg 1970-ben. igen jelentősek irodalomtörténeti forráskutatásai is. Doktori értekezésének témája a 16-19. századi kéziratos énekes-könyvek felkutatása.⁴⁴ Emellett elsősorban művelődéstörténeti, tudománytörténeti, tudománypolitikai írásairól kell még szólnom. Művelődéstörténeti írásai között *A (helybeli) Kolozsvári Egyetemi Könyvtár* (1936),⁴⁵ *A romániai levéltárügyről* (1937),⁴⁶ *A Wesselényi levéltár XVI. századi iratai* (1938)⁴⁷ című közlései említhetők. Tudománytörténeti írásai pedig elsősorban azért jelentősek, mert az erdélyi tudományos élet olyan fontos intézményének történetéről számolnak be, mint az Erdélyi Múzeum Egyesület és a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. Tudománypolitikai írásai közül *A kolozsvári egyetem erdélyi feladatai*,⁴⁸ *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*⁴⁹ címűek önmagukért beszélnek.

Szabó T. Attila olyan korban alkotott tehát, amikor az erdélyi magyar tudományos életben úttörő munkára volt szükség. Tudományos hagyatéka nemcsak azért fontos számunkra, mert ezt az úttörő munkát elvégezte, hanem azért is, mert a nagy célok, tervek kitűzését még akkor sem mulasztotta el, amikor látta, tudta, hogy sem szellemi erő, sem anyagi eszközök, sem pedig kiadói lehetőségek nem voltak ezek megvalósítására. E nagy célok és kínálkozó lehetőségek felvillantása hat ösztönzőleg ma is.

KABÁN ANNAMÁRIA

Jegyzetek

- 1 A kolozsvári egyetem erdélyi feladatai. *Kiáltó Szó* 1941, 8.
- 2 *Magyar Nyelv*, XXVIII, 58-62, 123-5, 177-9, 250-5, 311-2.
- 3 *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 101.
- 4 *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 86. 43.
- 5 *Erdélyi Múzeum*, XLII, 1-36, 131-46, 247-67, és *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 91.
- 6 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 30-4.
- 7 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 206-7.
- 8 *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve*. 1942. XVIII. 501. 2
- 9 *Magyar Nyelv* IV. 432-40.
- 10 *Kolozsvár, 1945*. 2081. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.
- 11 Az erdélyi Helynévtörténeti Adattár és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése. *Magyar Nyelv*, LIV, 503-9
- 12 *Erdélyi Múzeum*, XLIV, 35-62, 146-78 és *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 104.
- 13 *Erdélyi Helikon*, XII, 490-5.
- 14 *Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékkönyve*, XVII, 79-95 és *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 147.
- 15 *Kolozsvár, 1946*. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.
- 16 A kolozsvári magyar egyetem munkaközösségének nyelvföldrajzi kutatásai a moldvai csángóság körében. *Magyar Nyelv*, XLIX, 512.
- 17 *Magyar Nyelv*, XXXII, 269-71, 33-40.

- 18 *Magyar Nyelv*, I, 48-64.
- 19 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 206-7.
- 20 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 271-9.
- 21 *Magyar Nyelv*, IV, 332-6.
- 22 *Erdélyi Múzeum*, XLIX, 424-463.
- 23 *NyIrK* I. 13-26.
- 24 *NyIrK* V. 101-4.
- 25 *Erdély*, XXXV, 132.
- 26 *Magyar Nyelv*, XXXV, 56.
- 27 *Magyar Nyelv*, XXXV, 261-2.
- 28 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 52-3.
- 29 *Ethn.* LII, 284.
- 30 *Magyar Nyelv*, XXXIX, 331-3, 391-7.
- 31 *Magyar Nyelv*, LIX, 92-4.
- 32 *NyIrK*. XVI. 361-3.
- 33 *A Marosvásárhelyi Sorok*. Bukarest, 1957. 47 – 31 – 4. mell. [Farczady Elekkel] Akadémiai Kiadó. A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák. *Magyar Nyelv*, LIII, 335-51 –3 mell. A Marosvásárhelyi Sorok, az ötödik magyar szövegemlék. *Nyr.* LXXXI, 295-6 –1 mell.
- 34 Lencsés György „Ars Medica”-ja kéziratának kérdéséhez. *Magyar Nyelv*, LXX, 144-57.
- 35 *Múzeum*, XLI, 201.
- 36 *Erdélyi Múzeum*, XLII, 97-8.
- 37 *Erdélyi Múzeum*, XLIII, 176-8.
- 38 Bukarest, 1969. Irodalmi Könyvkiadó [Gálffy Mózessel, Kelemen Bélával és Márton Gyulával]. Kriterion.
- 39 *Kriterion Kézikönyvek*. Bukarest, 1978. 718. Kriterion Könyvkiadó [Balogh Dezsővel, Gálffy Mózessel és Kelemen Bélával].
- 40 I. Fatemplomok és haranglábak. *Erdélyi Tudományos Füzetek*. 107. 23. -1. [Herepei Jánossal]. II. Székely kapuk és fazárak. *Erdélyi Tudományos Füzetek*. 108. 19.
- 41 *NéprÉrt.* XXXII, 396-417.
- 42 *Iffjú Erdély*, XXI, 497-9.
- 43 *Pásztortűz*, XXII, 497-9.
- 44 *Erdély*, XXXV, 88-9.
- 45 Bukarest, 1970. 680. Kriterion Könyvkiadó.
- 46 *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI-XIX. században*. Zilah, 1934. 224.
- 47 *Erdélyi Múzeum*, XLI, 27.
- 48 *Levéltári Közlemények*, XV. 336-9.
- 49 *Kiáltó Szó*, XV, 7-8.